

Тупчієнко Фрол Романович

Магістрант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0004-8269-0486>

e-mail: frolboxing09@gmail.com

Туренко Віталій Едуардович

Доктор філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

e-mail: vitali_turenko@knu.ua

ЕТИКА ПАМ'ЯТІ Й ЕСТЕТИКА ЗАБУТТЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ

Резюме

У статті здійснено філософський аналіз взаємодії етики пам'яті та естетики забуття у сучасному філософському дискурсі в контексті осмислення індивідуального й колективного досвіду минулого. Обґрунтовано, що проблематика пам'яті не може бути зведена до абстрактної нормативної вимоги збереження історичних подій, оскільки пам'ять як форма пережитого досвіду завжди структурно пов'язана із забуттям. Показано, що етика пам'яті постає як нормативно-ціннісний вимір відповідальності за інтерпретацію, репрезентацію та передачу травматичного історичного досвіду, зокрема досвіду воєн, насильства та масових соціальних травм, і виконує критичну функцію щодо ідеологічних та маніпулятивних практик роботи з минулим.

Особливу увагу приділено аналізу естетики забуття як форми символічної трансформації досвіду, що реалізується у художніх, культурних і меморіальних практиках через фрагментацію, мовчання, негативну репрезентацію та дистанціювання. Доведено, що забуття у цьому вимірі не обов'язково означає втрату або заперечення пам'яті, а може виконувати продуктивну та терапевтичну функцію, уможливаючи опрацювання

досвіду, який не піддається повній репрезентації або раціональному осмисленню. Водночас наголошено на амбівалентному характері естетики забуття та ризиках її перетворення на інструмент деполітизації історичного досвіду або символічного витіснення відповідальності.

У роботі доведено, що пам'ять і забуття слід розглядати не як бінарну опозицію, а як взаємодоповнювальні механізми формування культурної ідентичності та політик пам'яті. Аналіз конкретних конфігурацій їх поєднання постає методологічно продуктивним підходом для осмислення сучасних стратегій комеморації, історичної відповідальності та роботи з травматичним минулим у посттравматичних суспільствах.

Ключові слова: етика пам'яті; естетика забуття; культурна пам'ять; травматичний досвід; політики пам'яті; символічна репрезентація.

Вступ

У сучасному філософському дискурсі проблематика пам'яті та забуття набуває особливої значущості в контексті глибоких соціокультурних трансформацій, пов'язаних із досвідом колективних травм, воєн, масових міграцій, цифровізації та переосмислення історичної відповідальності. Етика пам'яті постає як нормативно-ціннісний вимір осмислення минулого, що пов'язаний із питаннями морального обов'язку пам'ятати, відповідальності за свідчення та недопущення повторення насильства. Водночас забуття перестає розглядатися виключно як негативний феномен і дедалі частіше інтерпретується в естетичному вимірі — як форма символічного дистанціювання, художнього опрацювання травматичного досвіду, а також як умова формування нових смислів у культурі.

Актуальність звернення до взаємозв'язку етики пам'яті та естетики забуття зумовлена необхідністю подолання редукаціоністських підходів, у межах яких пам'ять і забуття постають як бінарна опозиція. Натомість сучасна філософія дедалі частіше трактує їх як взаємодоповнювальні механізми конструювання індивідуальної та колективної ідентичності. Аналіз ключових аспектів цієї проблематики дає змогу виявити напруження між моральною вимогою збереження пам'яті та естетичними практиками її трансформації, репрезентації або мовчання, що є особливо важливим у контексті посттравматичних суспільств і сучасних дебатів про культурну пам'ять, історичну справедливість та символічну репарацію.

Метою статті є філософський аналіз взаємодії етики пам'яті та естетики забуття у сучасному філософському дискурсі з метою виявлення їхніх ключових концептуальних засад, смислових напружень і функціонального значення для осмислення індивідуального та колективного досвіду минулого.

Виходячи з поставленої мети, можемо сформулювати наступні завдання: проаналізувати основні підходи до осмислення етики пам'яті в сучасній філософії, зокрема в контексті моральної відповідальності, історичної травми та нормативних вимог до збереження колективного досвіду; розкрити специфіку естетики забуття як філософської категорії, зосередивши увагу на її ролі в культурних та художніх практиках репрезентації, трансформації й переосмислення травматичного минулого.

Методи дослідження

Методологічну основу статті становить міждисциплінарний філософський підхід, що поєднує елементи герменевтичного аналізу, феноменології та філософії культури. У межах герменевтичної перспективи здійснюється інтерпретація концептів пам'яті й забуття як смислотворчих структур, укорінених у мовних, символічних і наративних практиках культури. Феноменологічний підхід дозволяє розглянути пам'ять і забуття як модуси переживаного досвіду, зосередивши увагу на їхній часовій, афективній та екзистенційній вимірності. Доповнює дослідження критико-аналітичний аналіз сучасних філософських концепцій етики пам'яті та естетики забуття (П. Рікер, Я. та А. Ассман, А. Маргаліт, Ф. Ніцше та ін.), що дає змогу виявити їхні нормативні, символічні й політичні імплікації. Така методологічна комбінація уможлиблює цілісне осмислення взаємодії пам'яті та забуття як динамічного й контекстуально зумовленого феномена сучасної культури.

Результати дослідження

Етика пам'яті у сучасній філософії постає як особливий нормативно-ціннісний вимір осмислення минулого, що виходить за межі суто когнітивного або історіографічного підходу. Йдеться не лише про збереження фактів чи реконструкцію подій, а передусім про моральну відповідальність суб'єкта — індивідуального та колективного — за спосіб ставлення до минулого, його інтерпретацію, передачу та символічну репрезентацію. Пам'ять у цьому контексті розглядається як етичне зобов'язання, що формує горизонт відповідальності перед іншими, зокрема перед жертвами насильства, репресій, воєн і масових травм.

Філософські витоки етики пам'яті можна простежити ще в античній традиції, де пам'ять (давньогрец. *μνήμη*) була пов'язана з істиною, доброчесністю та справедливістю. Однак у сучасному значенні цей концепт формується насамперед у XX столітті під впливом катастрофічного історичного досвіду — світових воєн, Голокосту, тоталітарних режимів, геноцидів. Саме цей досвід актуалізував питання про моральний обов'язок пам'ятати як форму протидії повторенню зла та історичному ревізіонізму. У цьому

сенсі етика пам'яті постає як відповідь філософії на кризу гуманістичних засад модерну.

Одним із ключових напрямів осмислення етики пам'яті є герменевтичний підхід, представлений, зокрема, у працях П. Рікера. Для французького філософа пам'ять не є нейтральним сховищем минулого; вона завжди залучена до процесів інтерпретації, забуття, вибору та символічного впорядкування досвіду. Етичний вимір пам'яті виявляється у напруженні між вірністю події та неминучою обмеженістю людського сприйняття. Відповідальність пам'ятати передбачає не лише відтворення минулого, а й критичне ставлення до власних наративів, готовність визнавати провину, травму й амбівалентність історичного досвіду.

Важливим аспектом етики пам'яті є її зв'язок із поняттям справедливості. Пам'ять тут постає як умова морального визнання Іншого, особливо тих, чий голос був витіснений або заглушений офіційними історіями. Забуття жертв, замовчування злочинів або їх естетизація без етичного осмислення розглядаються як форма вторинного насильства. У цьому контексті етика пам'яті виконує критичну функцію щодо ідеологічних практик маніпулювання історією, колективною ідентичністю та культурною спадщиною.

Суттєвий внесок у розвиток етики пам'яті зробила концепція культурної пам'яті, розроблена Я. та А. Ассман. У межах цього підходу пам'ять осмислюється як соціально опосередкований процес, закорінений у символічних формах, ритуалах, текстах і медіа. Етичний вимір пам'яті тут проявляється у виборі того, що саме суспільство вважає гідним збереження, комеморації та передачі наступним поколінням. Таким чином, етика пам'яті стає етикою відбору, інтерпретації та відповідальності за символічні кордони спільноти [1, с. 57].

Окрему увагу в сучасному дискурсі приділено проблемі травматичної пам'яті. Філософія травми акцентує на тому, що певні події не піддаються повній репрезентації або раціональному осмисленню, проте саме вони потребують етичного визнання. Пам'ять у цьому контексті постає не як завершений наратив, а як відкритий процес роботи з болем, мовчанням і фрагментарністю досвіду. Етична вимога пам'ятати тут не означає повного відтворення минулого, а радше готовність залишатися відкритим до Іншого та його незавершеного свідчення.

Тому, як слушно зауважує Л. Нагорна, проблематика етики «пам'яті та забування» у цьому контексті постає передусім як питання узгодження індивідуальної й колективної відповідальності за минуле. Ліберальна етична традиція виходить із принципу, згідно з яким жодна особа не має нести каяття за вчинки інших. Водночас у цивілізованих суспільствах утвердилося уявлення про моральний обов'язок щодо збереження пам'яті

про загиблих, а ігнорування цього обов'язку трактується як вияв моральної та культурної деградації. За таких умов особливої ваги набуває постійний пошук рівноваги між актуалізацією пам'яті та свідомим, «дозованим» замовчуванням. Якою б болісною не була історична правда, вона не повинна перетворюватися на джерело деструктивних емоцій, тому інколи доцільним є перегляд усталених оцінок на підставі переосмисленого та узагальненого історичного досвіду [2, с. 305].

Водночас у сучасній філософії все частіше наголошується на небезпеці абсолютизації пам'яті. Надмірна нормативізація вимоги пам'ятати може призводити до сакралізації минулого, застиглих форм ідентичності та морального тиску, що унеможливорює критичну рефлексію. Саме в цьому пункті етика пам'яті вступає у складне співвідношення з феноменом забуття, яке може виконувати як деструктивну, так і терапевтичну функцію. Проте навіть у цих випадках етичний вимір пам'яті зберігає свою регулятивну роль, задаючи межі допустимого забуття.

Доречним буде згадати працю А. Маргаліт «Етика пам'яті» [3], в якій аналізується означена проблематику у взаємозв'язку з психологією, політикою та теологією пам'яті. На його переконання, етика пам'яті функціонує на двох рівнях — мікроетичному та макроетичному, тобто на рівні індивідуальних і колективних моральних зобов'язань. Автор порушує низку принципових питань: чи маємо ми моральний обов'язок пам'ятати людей і події минулого, якою є природа такого обов'язку та чи підлягає вибірковість пам'яті моральній оцінці — як гідна похвали чи, навпаки, як форма провини. Водночас проблематизується саме поняття «ми» як суб'єкта пам'яті та межі колективної відповідальності за збереження пам'яті про інших.

Маргаліт доходить висновку, що пам'ять містить у собі відносно невелику частку власне моральності. Цей висновок радше має характер відкритого питання, ніж однозначного твердження, і ґрунтується на розрізненні між етикою та мораллю. Ключ до розуміння цього розмежування автор убаचाє у сфері міжлюдських відносин, які він поділяє на «товсті» (thick relations) і «тонкі» (thin relations). «Товсті» відносини формуються на основі конкретних соціальних ролей і зв'язків — батьківства, дружби, любові, співвітчизництва — та вкорінені у спільному минулому або колективній пам'яті. Натомість «тонкі» відносини ґрунтуються на загальних, універсальних характеристиках людського буття, таких як стать або стан хвороби, і визначають наше ставлення до незнайомих.

У цьому контексті «товсті» відносини охоплюють сферу близьких і родинних зв'язків, тоді як «тонкі» стосуються взаємодії з анонімним Іншим. Саме регуляція «тонких» відносин, за Маргалітом, і становить

основний предмет етики, яка визначає не стільки мотиви чи причини дій, скільки нормативні рамки належної поведінки щодо Іншого [4, с. 207].

Отже, етика пам'яті у сучасному філософському дискурсі постає як багатовимірна концепція, що поєднує моральну відповідальність, герменевтичну рефлексію та соціокультурну критику. Вона не зводиться до імперативу збереження минулого за будь-яку ціну, а радше формує простір відповідального ставлення до історичного досвіду, у якому пам'ять функціонує як умова справедливості, визнання та міжпоколіннєвого діалогу. Саме в цій напруженій зоні між обов'язком пам'ятати та обмеженістю людського досвіду закладаються передумови для подальшого осмислення естетики забуття як комплементарного, а не опозиційного виміру.

У сучасному філософському дискурсі забуття дедалі рідше розглядається виключно як дефіцит пам'яті, втрата або моральна вада. Натомість формується розуміння забуття як складного культурного й естетичного феномена, що бере участь у процесах символічної репрезентації, трансформації та опрацювання досвіду, зокрема травматичного. У цьому сенсі естетика забуття постає не як заперечення етики пам'яті, а як специфічний спосіб роботи з межами мовлення, зображення та смислотворення там, де пряме свідчення або повна репрезентація виявляються неможливими.

Філософські передумови естетичного осмислення забуття можна простежити у працях Фрідріха Ніцше, для якого забуття є не пасивною втратою, а активною життєвою силою, умовою дії, творчості та самозбереження. У його інтерпретації здатність забувати виступає необхідним елементом формування суб'єкта, що дозволяє дистанціюватися від надмірного тиску минулого. Хоча ніцшеанський підхід не є етично нейтральним, він відкриває перспективу розуміння забуття як продуктивного процесу, який уможлиблює нові форми символічної організації досвіду — передусім у мистецтві.

У ХХ столітті естетика забуття набуває особливої актуальності в контексті осмислення масових травм і «непредставного» досвіду. Забуття постає не як випадковий або побічний процес, а як принципово важлива ланка духовного самотворення людини, що забезпечує можливість формування чи відновлення автентичної людської сутності; подібна інтерпретація є передусім характерною для містично-релігійних традицій і практик. Тому у горизонті сучасної культури забуття осмислюється як багатовимірний феномен із різноспрямованими наслідками: з одного боку, воно розглядається як конструктивний чинник індивідуальної та колективної креативності, передумова культурної динаміки й механізм подолання або пом'якшення травматичного історичного досвіду; з іншого ж — як деструктивне явище, що може набувати форм насильницького витіснення пам'яті, репресивного контролю та маніпулятивного впливу [5, с. 72].

Художні та культурні практики дедалі частіше звертаються не до прямого зображення події, а до її відсутності, фрагментарності, мовчання, паузи або розриву. Забуття тут не означає стирання минулого, а постає як естетична стратегія, що вказує на межі репрезентації. Відсутність образу або наративу стає носієм смислу, який не може бути переданий у формі повної історії.

Естетика забуття тісно пов'язана з проблематикою негативної репрезентації, зокрема у філософії мистецтва та теорії культури. Йдеться про такі художні форми, які не відтворюють подію безпосередньо, а працюють із її слідами, порожнечами, залишками. Меморіальні простори, абстрактні форми комеморації, мінімалістичні художні практики часто апелюють саме до досвіду втрати, який не підлягає завершеному естетичному освоєнню. Забуття в цьому контексті виступає як форма естетичної стриманості, що запобігає тривіалізації або естетизації страждання.

Важливим виміром естетики забуття є її зв'язок із мовчанням. У філософії мови та герменевтиці мовчання розглядається не як відсутність значення, а як особливий спосіб його продукування. Забуття, реалізоване через мовчання, паузу або недомовленість, стає естетичним жестом, який вказує на неможливість повного висловлення досвіду. У цьому сенсі естетика забуття формує альтернативну логіку смислотворення, що не ґрунтується на повноті наративу, а на відкритості інтерпретації.

У сучасній культурі естетика забуття також проявляється у феномені фрагментації пам'яті, зумовленої цифровими медіа та надлишком інформації. Парадоксально, але в умовах гіпермнемонічного середовища забуття набуває естетичної цінності як форма селекції та дистанціювання. Художні практики, що працюють із архівами, цифровими слідами або втраченими даними, часто акцентують не на відновленні цілісної пам'яті, а на її неминучій розірваності. Таким чином, забуття стає способом критичної рефлексії над самою ідеєю збереження всього.

Особливої ваги естетика забуття набуває в контексті посттравматичних суспільств, де пряме нагадування про минуле може спричиняти повторну травматизацію. У таких випадках художнє дистанціювання, метафоризація або навіть часткове замовчування можуть виконувати терапевтичну функцію. Естетика забуття тут не заперечує етичної вимоги пам'ятати, а радше пропонує форму обережного посередництва між минулим і теперішнім, що дозволяє уникнути як витіснення, так і надмірної експлуатації травми.

Водночас естетика забуття не є позбавленою ризиків. Її використання може призводити до деполітизації історичного досвіду або до його символічного нейтралізування. Саме тому вона потребує постійної співвіднесеності з етикою пам'яті, яка задає межі допустимої естетичної

трансформації. Без цього забуття може перетворитися на форму втечі від відповідальності або інструмент ідеологічного згладжування конфліктів.

Тому, як слушно підкреслює І. Бондаревська, сама по собі апеляція до пам'яті як нормативної вимоги залишається надмірно узагальненою і теоретично нечіткою. Пам'ять як пережитий досвід завжди структурно пов'язана із забуттям у кількох вимірах: по-перше, вона фіксує відчуття історичної дистанції, усвідомлення розриву між теперішнім «я» і минулим досвідом; по-друге, передбачає акт зосередження на об'єкті досвіду, що часто набуває форми самозабуття; по-третє, формується через переривання й асиметрії у динаміці самого досвіду. У цьому контексті аналіз конкретних конфігурацій взаємодії пам'яті та забуття видається особливо плідним насамперед для осмислення різноманітних моделей і стратегій політики пам'яті [6, с. 21].

Отже, естетика забуття у сучасному філософському дискурсі постає як складний і багатовимірний феномен, що функціонує на перетині мистецтва, культури та філософської рефлексії. Вона відкриває можливість осмислення досвіду, який не піддається повній репрезентації, і водночас вимагає етичного контролю з боку пам'яті. Саме в цій напрузі між естетичною дистанцією та моральною відповідальністю формується простір сучасних дебатів про межі зображення, мовлення і забуття, що робить естетику забуття невід'ємним елементом філософського аналізу культури пам'яті.

Висновки

У ході дослідження було обґрунтовано, що етика пам'яті та естетика забуття в сучасному філософському дискурсі не можуть бути адекватно осмислені як взаємовиключні або ієрархічно підпорядковані феномени, оскільки вони утворюють динамічну й контекстуально зумовлену конфігурацію роботи з минулим. Пам'ять постає не лише як моральний імператив збереження історичного досвіду, а як простір відповідальності за способи його інтерпретації, символічної репрезентації та передавання, особливо у випадку травматичних подій, пов'язаних із насильством, війнами та колективними втратами. Водночас показано, що забуття не зводиться до дефіциту пам'яті чи етичної вади, а може функціонувати як продуктивний механізм символічної трансформації досвіду, що уможливорює дистанціювання від надмірного тиску минулого, відкриття простору для нових смислів і запобігання тривіалізації страждання. В естетичному вимірі забуття виявляє себе через практики фрагментації, мовчання, негативної репрезентації та непрямого означення, які не стирають минуле, а радше вказують на межі його висловлюваності. Разом із тим доведено, що естетика забуття потребує постійного співвіднесення з етикою пам'яті, оскільки за відсутності такого нормативного горизонту вона може перетворюватися на інструмент деполітизації історичного досвіду, символічного витіснення

або маніпулятивного згладжування конфліктів. У цьому контексті аналіз конкретних форм і варіацій взаємодії пам'яті та забуття постає методологічно продуктивним підходом для осмислення сучасних політик пам'яті, дозволяючи уникнути як абсолютизації моральної вимоги пам'ятати, так і некритичного виправдання забуття, та окреслити умови відповідального й гуманістично зорієнтованого ставлення до минулого в сучасній культурі.

Список посилань:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
3. Маргаліт А. Етика пам'яті. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2002. 226 p.
4. Сидоренко С. В. Етика пам'яті як філософська проблема (за матеріалами книги А. Маргаліта «Етика пам'яті»). Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 62. С. 206 — 213.
5. Сумченко І. «Забування» та «забуття» як феномени культури. Докса. 2017. Вип. 2. С. 65 — 74.
6. Бондаревська І. Історична пам'ять і забування. Філософська думка. 2013. № 6. С. 18 — 21.

References

1. Assmann, A. (2012). Spaces of memory: Forms and transformations of cultural memory (K. Dmytrenko, L. Doronicheva, & O. Yudin, Trans.). Kyiv: Nika-Center.
2. Nahorna, L. P. (2012). Historical memory: Theories, discourses, reflections. Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine.
3. Margalit, A. (2002). The ethics of memory. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press.
4. Sydorenko, S. V. (2015). The ethics of memory as a philosophical problem (based on A. Margalit's The ethics of memory). Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy, 62, 206 — 213.
5. Sumchenko, I. (2017). "Forgetting" and "oblivion" as cultural phenomena. Doxa, 2, 65 — 74.
6. Bondarevska, I. (2013). Historical memory and forgetting. Philosophical Thought, (6), 18 — 21.

Frol Tupchiienko

*Master's Student, Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0004-8269-0486>
e-mail: frolboxing09@gmail.com*

Vitalii Turenko

*Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor,
Department of Philosophy of the Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>
e-mail: vitali_turenko@knu.ua*

**THE ETHICS OF MEMORY AND THE AESTHETICS OF
FORGETTING IN CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL
DISCOURSE: KEY ASPECTS**

Abstract

The article offers a philosophical analysis of the interaction between the ethics of memory and the aesthetics of forgetting within contemporary philosophical discourse, focusing on the interpretation of individual and collective experiences of the past. It is argued that the problem of memory cannot be reduced to an abstract normative demand to preserve historical events, since memory as a form of lived experience is always structurally intertwined with forgetting. The study demonstrates that the ethics of memory emerges as a normative and value-oriented dimension of responsibility for the interpretation, representation, and transmission of traumatic historical experience, particularly experiences of war, violence, and mass social trauma, and performs a critical function with regard to ideological and manipulative practices of engaging with the past.

Special attention is paid to the analysis of the aesthetics of forgetting as a form of symbolic transformation of experience, realized in artistic, cultural, and memorial practices through fragmentation, silence, negative representation, and distancing. It is shown that forgetting in this dimension does not necessarily imply the loss or negation of memory, but may perform a productive and

therapeutic function by enabling the processing of experiences that resist full representation or rational comprehension. At the same time, the ambivalent nature of the aesthetics of forgetting is emphasized, along with the risks of its transformation into an instrument of depoliticization of historical experience or symbolic displacement of responsibility.

The article substantiates that memory and forgetting should be understood not as a binary opposition, but as complementary mechanisms in the formation of cultural identity and memory politics. The analysis of concrete configurations of their interrelation is presented as a methodologically productive approach to understanding contemporary strategies of commemoration, historical responsibility, and engagement with traumatic pasts in post-traumatic societies.

Keywords: ethics of memory; aesthetics of forgetting; cultural memory; traumatic experience; memory politics; symbolic representation.

Надійшла до редакції 11.10.2025

Прийнято до друку 25.11.2025

Оприлюднено 29.12.2025